

Vermeer en Spinoza

Van Gilles Aillaud

Bellevue | aanvang 20.30 uur
10, 11, 12, 13, 14, 17, 18, 19, 20 en 21 juni 1986

Vermeer en Spinoza

Spinoza	Rudolf Lucieer
Vermeer	Lucas van Eeghen
Cornelia van der Spyck, hospita en goede vriendin van Spinoza	Kitty Courbois
Tamar, nicht van Uriël da Costa, violiste, model van Vermeer en leerlinge van Spinoza	Olga Almekinders
Blyenbergh, graanhandelaar, calvinist	Titus Muizelaar
Meyer, arts en vriend van Spinoza. Cartesiaan	Herman Naber

Tekst: Gilles Aillaud

Vertaling: Wim Hartog

Regie: Jean Jourdheuil

Tekst-regie: Leonhard Frank

Muziek: Philippe Hersant

Decor: Nicky Rieti

Kostuumontwerp: Gisela Storch

Belichting: Hervé Audibert

Aanpassing decor: Tom Kleijn

Aanpassing kostuums: Franca Kampman

Techniek: Bernhard Ganz, Joachim van Houweningen

Productie Holland Festival: Elza Heijman, Oscar Wibaut, Sigi Giesler

Verzorging Dromedaris: Frank Torres

Waarom heeft Gilles Aillaud voor een korte periode zijn penselen terzijde gelegd – hij is schilder – en een stuk geschreven dat gezamenlijk aan Vermeer en Spinoza is opgedragen? Want het stuk is evenzeer een eerbetoon aan Spinoza en Vermeer, als een stuk over hen. En waarom al die moeite om het te spelen, het op de planken te brengen? Misschien alleen maar omdat wij ons, ook al kan dat aanmatigend lijken, Spinoza en Vermeer als toeschouwers zouden wensen.

Zij hebben de kunst van het toeschouwer zijn tot een punt van bijna volmaaktheid gevoerd. Welke vorm van theater zou hen recht kunnen doen? Voor hen hebben wij de liturgie van de voorstelling gelaten voor wat zij was en hebben wij de dingen zichzelf laten zijn.

Zo'n vorm van theater kan niet provocerend zijn. Zij kan slechts onverschillig blijven zowel ten aanzien van de conventies, als ten aanzien van de verwerping of afbraak van conventies. Rest de dingen te laten zijn wat ze zijn en het theater wat het kan zijn. Waarom toch iedere keer weer een storm veroorzaken als er een glas water in de buurt is? Maar tot zover de algemeenheden. Waar gaat Spinoza en Vermeer eigenlijk over? In elk geval niet over een historisch onderwerp. Waarom moeten deze schilder en deze filosoof gevangen blijven in een eeuw waaraan ze zozeer ontstegen zijn en die hen òf niet gekend òf geweigerd heeft? Neen. Het gaat om iets heel anders. Om hun actualiteit. Een duurzame actualiteit die niet door toevallige omstandigheden wordt bepaald.

Zij zijn van hun eeuw als van de onze en ze leven samen op het toneel als twee tweelingbroers die elkaar onder andere omstandigheden nooit ontmoet zouden hebben, de een schildert in stilte terwijl de ander praat onder het lenzen-slijpen. Het is niet moeilijk om je voor te stellen dat ze allebei volledig in beslag worden genomen door het waarnemen, het zien.

Het enige dat hen met elkaar verbindt is Cornelia van der Spyck, die door een dichterlijke vrijheid de huishoudster is van beiden; die haar aandacht tussen hen verdeelt en waakt

over de goede gang van zaken, het evenwicht in het huishouden. En vervolgens Tamar, de violiste, model van Vermeer; zij is dol op Spinoza en heel nieuwsgierig naar hem, zij zal viool spelen. Zo wordt het theater een plek waar de schilderkunst, de muziek en de filosofie naast elkaar kunnen bestaan zonder dat één van deze activiteiten de ander overheerst. En de kameel, die, als alle kamelen, volhardt in zijn bestaan en ons zo iets leert dat niet door kennis verworven kan worden. Ten slotte twee personages die van buiten komen en toneelpersonages zouden kunnen zijn, Blyenberg de graanmakelaar uit Dordrecht, en Meyer de bevriende arts van Spinoza: zij brengen een beetje drama binnen en voeren enkele fragmenten geschiedenis en het thema van het theater aan.

Zoals u zelf vast kunt stellen is het onmogelijk om dit stuk samen te vatten. En dit is precies de reden waarom we er een kijkspel van hebben gemaakt. Want als we het hadden kunnen samenvatten dan zouden we ons allemaal gedwongen hebben gevoeld om genoeg te nemen met de samenvatting.

En wat zich niet laat samenvatten moet men zoeken in wat in de voorstelling besloten ligt aan ervaring, aan meditatie in beweging, die onze vermogens om te zien en te horen beroert. Waar bestaan die eigenlijk uit? In welke mate zijn ze gescheiden? Hoe werken ze samen, versterken ze elkaar? Bestrijden ze elkaar? Houden ze elkaar in evenwicht? Is er één duidelijk belangrijker dan de ander? En is dat van langere duur? Is het denkbaar dat, zoals dat bij Vermeer gebeurt, dat het oog begint te luisteren en de visie tastbaar wordt? En wat gebeurt er met de filosofie van Spinoza als dat zo is? Is het mogelijk dat zij meer begint te klinken naarmate zij zichtbaar wordt gemaakt? En het theater?

Jean Jourdhéuil, Amsterdam 25 mei

Descartes en Spinoza in het Nederland van de 17e eeuw

Nederland stond in de 17e eeuw aan de vooravond van de Verlichting. Een land van regenten, doordrongen van vrijheidszin en praktische verdraagzaamheid. Regenten die in feite niets anders waren dan opportunistische handelaren die rijk waren geworden door hun klanten gelijk te geven en door hun rijkdom de leiding van de staat hadden verworven.

De ervaring had hen geleerd dat verdraagzaamheid 'betaalde' en dit was dan ook de reden van hun tolerantie. Ze hadden de debatterende Coornhert aan het werk gezien en hadden met hem ingestemd wanneer hij katholieken en protestanten ieder hun deel gaf. Ze hadden opgemerkt dat hun standgenoten Hendrik Spiegel en Cornelis Hooft vrijzinnig waren en rijk, al was de ene katholiek gebleven en de ander protestant geworden. Ze hadden boeken over vreemde landen gelezen van reizigers die deze landen hadden bezocht, want ze waren zeker geïnteresseerd als verrijking van de geest kon samengaan met verrijking zonder meer. Ze waren echter niet geleerd genoeg om Humanist te heten en uit authentieke bronnen de argumenten voor hun redelijkheid en verdraagzaamheid te putten. Ook waren ze nog geen Verlichters, die zelf nieuwe bronnen aanboorden: daarvoor waren ze niet principieel genoeg. Men noemt hen Libertijns en hun milieu is bepalend voor het pre-Verlichte klimaat van de Noordelijke Nederlanden in de late zestiende en zeventiende eeuw. Hierdoor kon ons land een toevluchtsoord worden voor vluchtelingen uit de Zuidelijke Nederlanden toen de scheiding zich alsmaar duidelijker ging aftekenen. Voor Marranen (bekeerde Joden), vluchtelingen uit Portugal en om Hugo de Groot te citeren: 'een gedeelte der overgebleven Joden in dat rijk, uit vrees van onderzoek over hun vaderlijke Godsdienst en anderen op hoop van meerdere winst', voor sectariërs uit Engeland die het niet konden vinden met Jacobus I, die 'wijste gek in de Christenheid' en voor vele anderen – in groepsverband of individueel. Menige buiten-

landse geleerde zal een baan aan een van de jonge universiteiten in dit land een uitkomst gevonden hebben. Ook kwamen zij uit eigen beweging en zonder veel kans op een plaats; het klassieke voorbeeld hiervan is Descartes, die in een brief uit 1631 schrijft: 'Aangezien er in deze stad (Amsterdam) behalve ikzelf niemand is die geen handel drijft, heeft iedereen het zo druk met zijn eigen voordeel, dat ik er mijn leven lang onopgemerkt zou kunnen wonen...' Descartes heeft zijn leer grotendeels in Holland ontwikkeld. Speciaal van belang zijn zijn pogingen om het gebied van weten te scheiden van dat van het geloven. Het geloof vond hij geheel buiten de kritische, verstandelijke waarneming liggen en voor dat verstandelijke werk eiste hij het gehele terrein op dat buiten de goddelijke openbaring lag: de natuur, het menselijk gedrag en zelfs het niet speciaal goddelijk getinte deel van het bovennatuurlijke. Hij vond dat hij daarmee de theologen niet tekort deed, maar die dachten er anders over. De Utrechtse Magistraat, aangevoerd door de felle theologieprofessor Voetiers, behoorde tot de eerste autoriteiten die zijn werken verboden (1643). De meeste provinciale overheden beperkten zich echter tot vermanende woorden. De professoren moesten zich bij hun faculteit houden, de filosofen meer in het bijzonder bij Aristoteles.

Descartes was er heel diep van doordrongen, dat hij hier werkte en leefde bij de gratie van de Libertijnse regenten evenzeer als zijn leerling Spinoza die later aan de theorieën van zijn leermeester een boek wijdde waarin hij Descartes' filosofie op geheel wiskundige wijze van bewijzen voorzag. Spinoza werd getolereerd door de regenten en geraadpleegd door Johan de Witt. Maar deze hooggewaardeerde belangstelling vrijwaarde hem echter niet van censuur. Deze trof tijdens zijn leven het *Godgeleerd-Staatkundig Vertoog* en na zijn dood alle nagelaten werken, waaronder de *Ethica*. Men moet erbij vermelden dat dat na de moord op De Witt was en dat het de verspreiding van zijn werk nauwelijks in de weg heeft gestaan. Het was al vier jaar in de handel, vóór de Heren op kerkelijk verzoek tot verbieden overgingen.

De *Ethica* is een grandioze poging om het menselijk denken te bevrijden uit de dwang van de hartstochten, ook de religieuze. God wordt er niet in ontkend, maar gelijkgesteld met de schepping en het juiste begrip van de schepping is gelijk aan het wezen van God. Spinoza is optimistisch over het kunnen van de mensen en er is in zijn systeem niet veel plaats voor een geestelijke stand. Theologen van alle richtingen hebben hem daarom verketterd. De *Ethica* is echter, anders dan het *Godgeleerd-Staatkundig Vertoog*, een moeilijk boek, van een filosoof voor filosofen. Het *Vertoog* past veel meer in de drukke, minder serene discussies over de ouderdom van de bijbel en de taken van de staat, die in het midden van de zeventiende eeuw aan de gang waren.

In het theologische deel van het boek houdt Spinoza een pleidooi voor bijbelkritiek, want de bijbel is voor hem mensenwerk. En in het politieke deel betoogt hij dat de rust in de staat gebaat is met een volledige vrijheid van theologiseren en filosoferen. De meest Libertijnse regent had niet concreter kunnen zeggen, dat de grote rust in de gemeenschap staat of valt met de vrijheid om kleine ruzies uit te vechten. Ook de democratie komt in dit verband ter sprake en daar zal de Libertijnse regent meer moeite mee gehad hebben, of misschien heeft hij er overheen gelezen, net als veel moderne Spinozakenners.

Met weinig nadruk, maar toch principieel geeft Spinoza zowel hier als in zijn onvoltooide *Tractatus Politicus* er blijk van de democratie te verkiezen boven de aristocratie.

De volksregering komt de menselijke vrijheid in de natuurstaat immers het meest nabij. Wie stelt dat een elite geschikter is voor de regering omdat zij minder grillig zou zijn dan de massa, maakt een psychologische fout.

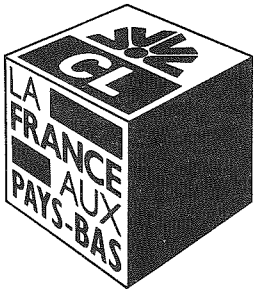
De theoreticus in Spinoza, die de vrijheid van denken voor ieder individu opeist, kan niet anders dan tot de principiële gelijkheid van alle individuen besluiten, ook in de politiek. Hij werkt eerst onder de bescherming van De Witt, ziet dan hoe het opgehitste volk De Witt vermoordt en blijft zich ten slotte niettemin op logische gronden uitspreken voor de emancipatie van het volk.

In het dagelijks leven hoorde Spinoza bij de regenten-

aanhang van de zeventiende eeuw en geestelijk bij de revolutionairen van tweehonderd jaar later. Bij de regenten-aanhang ondanks zijn kleinburgerlijke levensomstandigheden, met als grootste luxe een boekenkast en een paar zilveren schoengespen van een rijksdaalder; bij de latere revolutionairen ondanks zijn stoïcijnse gelatenheid.

Met vriendelijke dank aan
Van Meeuwen, Perzische
Tapijten
De Afstap, textiel-
exposities
J.B. Wijs & Zoon

Deze voorstelling werd
mede mogelijk gemaakt
door Credit Lyonnais Bank
Nederland, l'Association
Française d'Action Artis-
tique, Sopexa Nederland
en Comité Interprofessionel
des Vins Côtes du Rhône.

CÔTES DU RHÔNE cuvée spéciale du HOLLAND FESTIVAL

Uitgave: Stichting Holland Festival
Kleine - Gartmanplantsoen 21
1017 RP Amsterdam
Tel: 020 - 27 65 66
Telex: 11218 HFAUB
Telefax: 020 - 25 31 40
Telegramadres: Festival Amsterdam

Bestuur:

F. Becht, voorzitter
mr. H.J. Jong, penningmeester
mr. G. Korthals Altes
drs. J.W. Schrofer
dr. L. Ginjaar
dr. L.J.C.M. Le Blanc
Mr. E.L.L. de Wilde

Directie/muziek: Ad 's-Gravesande

Theater: Arthur Sonnen

Dans: Marc Jonkers

Productieleiding: Elza Heijman

Productie: Joël Bons, Sigi Giesler, Just Smits,
Monica van Steen, Gwenoële Trapman,
Willem Trommels, Josée Voormans, Oscar Wibaut,
Karin IJzermans

Secretariaat: Mieke Coenemans, Karin Köhler,
Tineke van Manen, Alma Netten, Ivonne Valk

Administratie: Karin Boef

Pers & Publiciteit: Irene de Groot,
Carla Hazewindus- Schipper, Hubert van der Kleij,
Babs van Overbeek, Harriët Rotshuizen, Hans Smit,
Anne Werthiem - Tolk

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door het
Prins Bernhard Fonds

Fotograferen verboden